

KELI PASTEBĖJIMAI APIE ŽAIDIMĄ „RAŽEMUKO GAUDYMAS“

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – Kristupo Jurkšaičio Mažojoje Lietuvoje užrašytas žaidimas „Ražemuko gaudymas“.

Darbo tikslas – nustatyti, ar žaidimas „Ražemuko gaudymas“ yra būdingas lietuvininkams, ar perimtas iš kitos tautos.

Tyrimo metodai – analitinis, lyginamasis.

Žodžiai raktai: Mažoji Lietuva, lietuvininkai, žaidimas, mitinė būtybė, vanduo, aplyėjimas, lietus, rugiapjūtė.

Įvadas

Kraštas, mums žinomas kaip Mažoji Lietuva, vokiečiams – kaip viena iš Rytų Prūsijos provincijų – Lietuvos provincija, Prūsų Lietuva¹. Tai teritorija, kurioje ilgą laiką vyravo lietuvių etnografinė grupė – lietuvininkai. Čia gyveno ir prūsų, kuriuos, deja, asimiliacijos procesai palietė anksčiau ir skaudžiau. Į kraštą ėmus keltis kolonistams vokiečiams, senbuviai ėmė sparčiai prarasti savo kalbą ir papročius. Abipusiai kontaktai darė nemažą įtaką germaniškajai ir baltiškajai kultūroms.

Mažosios Lietuvos sudėtinga istorija ir turtinga kultūra dar nevisiškai atskleista. Žinių apie vietos gyventojų – lietuvininkų – gyvenimo būdą galime pasisemti iš publikuotų šaltinių.

Labiausiai mums žinomas, naudojamas ir jau chrestomatiniu virtęs rinkinys „Lietuvininkai“. Į jį sudėti Otto Glagau, Karlo Kapelerio, Eduardo Gizevijaus užrašyti duomenys apie XIX a. pabaigos Mažosios Lietuvos gyventojų buitį, šventes, pramogas². Tai vienas iš nedaugelio leidinių, kur vienoje vietoje sudėta autentiška medžiaga apie lietuvininkus. Daug vertingų žinių randame Mato Pretorijaus veikale „Prūsijos įdomybės“³. Palyginti neseniai mokslinėje apyvartoje pasirodė „Mažosios Lietuvos enciklopedija“, pateikianti taip pat nemažą nuorodų apie tautosaką ir papročius⁴. Minėtieji leidiniai yra vieni pagrindinių lietuvininkų gyvenimo būdo šaltinių. Paskelbta ir mokslo tyrimų, bet šiuokart prie jų nesustosime. Pažymėsime tik, kad

Mažosios Lietuvos gyventojų kultūra nuo seno domėjosi ir vokiečių mokslininkai, paskelbę apie tai pluoštą straipsnių. Tiesa, vokiečiams šis kraštas asocijuojasi su didesne teritorija – Rytų Prūsija. Rytprūsių gyventojų gyvenimosi tema aktuali ir tarp Vokietijoje gyvenančių išeivių iš šio krašto. Čia leidžiama daug knygų ir periodinių leidinių⁵, daugelyje jų su ilgiesiu, kiek romantizuotai prisimenamas jaukus gyvenimas Rytprūsiose. Be abejo, veikia visuotinai galiojantis veiksnys, kad visa, kas buvo seniau, buvo tik gera.

Painiai susipynę įvairių greta gyvavusių, o vėliau ir asimiliuotų kultūrų sluoksniai dar ir šiandien kelia daug klausimų. Dažnai sunku būna atsakyti, kas yra germaniška, slaviška, o kas – baltiška. Šis nukrypimas nuo tiesioginės temos nėra atsitiktinis. Vertinant kai kuriuos senuosius kultūrinius reiškinius, gyvavusius ar tebegyvuojančius lietuviškame kultūriniame sluoksnyje, kartais atsiduriama aklavietėje. Yra daug kultūros reiškinių, kurių ištakas sunku būna paaiškinti, kol netikėtai nesusiduri su analogišku dalyku kitoje tautoje. Panašiai nutiko ir su žaidimu „Ražemuko gaudymas“, kurio kilmės be kelių kultūrų kontekstų niekaip nepaaiškinsi.

Lietuviškasis „Ražemuko gaudymo“ variantas

Vartant 1993 metais išleistą (tiksliau – perleistą) Jono Basanavičiaus „Lietuviškos pasakos įvairios“ pirmąjį tomą, akis užkliūva už 90-uosiu numeriu pažymėto teksto „Ražemuka gaudymas“. Tekstas skamba taip:

Vasaro atšylant arba daugia[u] rugius nukirtus, užmana ja[u]nųjų viens: ražemuką ga[u]dyt reikia. Katras nepažįsta, praded klausinėt, kas tai esą, an to suprant, a daug, a maž y žinančių. Nepažįstantiems išdavady, tai esąs balduks, ant aukšta užsilaikas, kurį reik žake suga[u]t ir į girią išnešt ir ką šiai kas žina pakalbėt. Nežinančiuosius mokina žaką išplėtus laikyt prė aukšta trepų. Žinovai užsilipę baldos, neva ką baidą, atsibalda vis arty prė trepų, prišaukia aniems apačio drūtai žaką laikyt, jau atbėgęs – ir galia[u] laikančiuosius no viršaus pašvaukš pašvaukš kibirais šalta vandens apipil, kad jie šlapi pastoja kai pelyčiai⁶.

Atsivertę knygos gale esančius komentarus, randame šykščią pastabą, jog tai „pasakojimas apie kasmetinę išdaigą“⁷. Toks neutralus paaiškinimas – pirmas požymis, kad leidinio rengėjams pasakojimas nėra žinomas, nes, esant analogijų, paprastai pateikiami išsamesni komentarai. Cituotasis tekstas perspausdintas iš 1904 metais J. Basanavičiaus išleisto pasakų rinkinio⁸. J. Basanavičius šiame pokšte įžvelgė mitinį atspalvį, nes pridėjo pastabėlę „mitologinės“⁹. Pirminiu teksto šaltiniu nurodomas XIX a. pabaigoje išleistas Kristupo Jurkšaičio tautosakos rinkinys „Lietuviškos pasakos ir pasakojimai“ (*Litauische Märchen und Erzählungen*)¹⁰. Sudarytojas tekstus pateikė dviem kalbomis – lietuvių ir vokiečių. Prie vokiškųjų pateikiamos ir pastabos. Prie teksto apie ražemuko gaudymą pažymėta, jog tai – „dažnai krečiama išdaiga Lietuvoje“¹¹. Paaiškėja, jog 1993 metais išleistame rinkinyje, komentuoju šį kūrinį, remiamasi kaip tik K. Jurkšaičio informacija. Deja, po tekstu pirminio šaltinio sudarytojas nepateikė detalesnės metrikos, todėl būtina pasiaiškinti, kokiomis aplinkybėmis ir kur jis galėjęs būti užrašytas.

K. Jurkšaitis buvo daug Mažosios Lietuvos kultūrai nusipelnęs veikėjas. Jis dirbo daugelyje sričių: buvo spaudos darbuotojas, vertėjas, kalbininkas, evangelikų liuteronų kunigas¹², pasižymėjo ir kaip Mažosios Lietuvos tautosakos rinkėjas. Gimė jis XIX a. viduryje Galbrasčių kaime, kuris tuomet buvo valsčiaus centras Ragainės apskrityje. Taigi ir minėtame rinkinyje paskelbtą tautosaką greičiausiai reikėtų kildinti iš šių vietovių. Iš dalies tai patvirtina rinkinio „Lietuvių pasakos ir pasakojimai“ įvadinė dalis. K. Jurkšaitis rašo, jog daugelis knygoje skelbiamų kūrinių yra vaikystėje jo paties girdėti giminėje iš įvairių žmonių. Kita dalis nugirsta iš Tilžės gyventojų. Ypač jam įsiminęs daug pasakų mokėjęs tilžiškis Faktoras Vogtas, kuris, pasak K. Jurkšaičio, visas istorijas turėjęs girdėti tiesiai iš žmonių lūpų, nes skaityti nemokėjęs¹³. Prisimenant K. Jurkšaičio pastabą, jog tai esanti dažna išdaiga, manytina, kad jis ir pats yra matęs (ar dalyvavęs) tą žaidimą, ir girdėjęs apie jį iš žmonių. Taigi tikėtina, kad žaidimo būta populiaraus abiejose vietovėse.

Iš aptartos medžiagos galima daryti kelias išvadas. Pirma: „Ražemuko gaudymas“ galėjo būti stebėtas Galbrasčiuose, Tilžėje ar jų apylinkėse. Antra: tai buvo maždaug XIX a. trečiajame ketvirtyje. Kadangi tai būta populiaraus žaidimo, šios detalės turėtų mus nuvesti prie kitų to meto šaltinių: K. Kapelerio, O. Glagau, E. Gizevijaus ar V. Kalvaičio. Kad ir kaip būtų keista, tačiau šie lietuvininkais labai domėjęsi ir visas jų keistenybes, kasdienį gyvenimą ir pasilinksminimus aprašinėję žmonės nė žodeliu neužsiminė apie šį žaidimą. Neaišku, ar jis atrodė jiems dėmesio nevertas dalykas, ar jiems apskritai neteko jo matyti. Nepavyko rasti duomenų ir lietuviškoje medžiagoje. Peršasi viena išvada: veikiausiai tai yra skolinys iš kitos tautos. Taigi belieka kitas būdas: mėginti išsiaiškinti žaidimo ištakas germaniškoje kultūrinėje terpėje, kuri tuo metu gyvavo lygiagrečiai.

Rytpūsietiškas *Rosemockjagen*

Gilinantį į šią temą, nuspręsta pasklaidyti XIX a. vidurio Rytpūsėjų spaudą, ir tai būta teisingo sprendimo. Pavyko nustatyti, jog pirmą kartą žinios apie minimą žaidimą skelbtos XIX a. viduryje „Prūsijos provincijos naujajame laikraštyje“ (*Neue Preußische Provinzial-Blätter*). Šiame vokiečių kalba leistame spaudinyje buvo pateikiama tyrinėtojams vertingų žinių apie krašto gyvenimą ir praeitį. Publikacijoje „Prūsiskasis liaudies kalendorius“¹⁴ ir įdėtas „Ražemuko gaudymo“ aprašymas. Anotacijoje pažymėta, kad medžiaga užrašyta iš Ragainės, Tramyčių (Karaliaučiaus aps.), Šventapilės, Ūdravangio (Ylavos aps.), Karaliaučiaus ir kitose vietovėse gyvenusių pateikėjų. Neaiški užrašymo data. Apytikriai galima spręsti, kad tai padaryta maždaug XIX a. pradžioje.

Medžiaga išdėstyta kalendoriaus principu ir pradedama nuo kalėdinių papročių. 30-uoju numeriu įvardytas tekstas „Ražemuko medžioklė“ (vok. *Rosemockjagen*; gaudoma būtybė čia vadinama *Rosemock*). Tekstas skamba taip:

Ražemuko medžioklė. Apie šią pramogą nieko nenučiuokiančiam žmogui įduodavo didelį maišą ir pastatydavo jį prie durų, po laiptais arba prie kopėčių, vedančių į pastogę. Liepdavo

laikyti maišą ir akylai saugoti Ražemuką, kuris slepiasi ten, viršuje, ir, norint jį sugauti, turi būti vaikomas su lazdomis. Tuo tarpu kiti eina į namo pastogę ir kelia didžiulį triukšmą, tarytum iš tikrųjų ką nors medžiotų ir gintų žemyn. Kai maišo laikytojas apačioje įsitempęs laukdavo pasirodančio Ražemuko ir labai stengdavosi laikyti maišą ir jį sukinėti, kad padaras nepaspruktų pro šalį, jam ant galvos iš viršaus šliūkštelėdavo vandens sklidiną puodą ar kibirą¹⁵.

Aprašo pabaigoje pažymėta, jog šis žaidimas žinotas Semboje ir Lietuvoje. Tai kaimyninės vietovės. Semba – teritorija, vakaruose supama Aistmarių, Baltijos jūros ir Kuršių marių, rytuose Deimenos upe besiribojanti su Nadruva, o iš pietų – Priegliaus upe su Notanga¹⁶. Skaitytoją gali nustebinti ir supainioti čia paminėta Lietuva. Šiuo pavadinimu publikacijos autorius(-ė) įvardijo ne valstybę, o to meto Prūsijos karalystės administracinį teritorinį vienetą – Lietuvos provinciją. Ji apėmė keturias lietuviškiausias apskritys: Tilžės, Ragainės, Įsruties ir Klaipėdos¹⁷. Prūsijos karalystei priklausė ir Sembos administracinis vienetas.

Beveik po pusšimčio metų panašų paprotį aprašė Elizabeta Lemkė. Studijoje „Liaudiška Rytprūsioose“ (*Volksthümliches in Ostpreußen*) apie Rytprūsijų gyventojų papročius tyrinėtoja pakartojė panašią informaciją, tik gaudoma mitinė būtybė įvardyta kitu pavadinimu. Žaidimo aprašymas priskirtas rubrikai *Naujujų metų naktį*, t. y. jo atlikimo laikas sutampa su pirmiau minėtu pavyzdžiu. Štai kaip aprašomas žaidimas. Susirinkęs nedidelis būrelis žmonių susitarėdavo pastogėje gaudyti *Roschbock* (*Rehbock*). Nieko apie tą žaidimą negirdėjusį žmogų su maišu rankose pastatydavo priemenėje priešais į pastogę vedančius laiptus ir liepdavo, praskleidus maišą, laukti – esą pabaidytas žvėris *Roschbock* turįs išokti į maišą. Kitas žmogus, užlipęs į pastogę su kibiru vandens, sušukdavo apačioje laukiančiajam, kad paruoštų maišą, ir netikėtai jį apliedavo¹⁸. Po tekstu mokslininkė nenurodė konkretesnės žaidimo užrašymo vietovės. Apie ją galime numanyti iš pastabos įvade, kur E. Lemkė pažymėjo, kad medžiaga rinkta Zalfeldo (*Saalfeld*, dab. *Zalewo*, Varmės-Mozūrijos vaivadija, Lenkija) apylinkėse. Aprašyme mitinė būtybė įvardyta *Roschbock*, t. y. skiriasi antrasis žodžio dėmuo. Žodis *Bock* vokiečių kalboje turi apibendrinamąją reikšmę ir reiškia gyvūnų patiną: ožį, aviną, stirniną. Dėl to E. Lemkė skliaustuose pateikė paaiškinantį žodį *Rehbock* (‘stirminas’). Neaišku, ar tai pačios mokslininkės interpretacija, remiantis panašiu garsų sąskambiu, ar tokia informacija gauta iš pateikėjų.

Tuo tarpu pavadinimo *Rosemock* tikrumą ir populiarumą patvirtina ir daugiau faktų. Žodį *Rosemock* (*Rosumock* / *Rasumuck*) į „Prūsų kalbos žodyną“ įtraukė Rytprūsijų tautosakininkas ir žodynininkas Hermanas Frišbyras (*Hermann Frischbier*). Žodyne jis pateikė tris šio žodžio aiškinimus. Pirmoji reikšmė – *išgalvotas vaiduoklis, šmėkla*. Aiškinimui iliustruoti autorius paėmė jau cituotą pavyzdį iš „Prūsijos provincijos naujojo laikraščio“. H. Frišbyras pažymėjo, kad Lietuvoje padaras vadinamas *razumuku*¹⁹, ir pateikė savąjį pavadinimo kilmės hipotezę. Jo nuomone, jis gali būti kilęs iš slaviškojo žodžio *razum* ir reiškia pokštą, kvailybę. Žinoma, tai naivokas aiškinimas, paremtas veikiausiai išoriniu žodžių panašumu, o ne semantine jų analize, bet mintis kildinti iš slaviško žodžio tikrai verta dėmesio. Antroji žodžio

reikšmė – *neramus žmogus*, galiausiai trečiasis aiškinimas – *rijikas, pabaisa*²⁰. Deja, trečiajam aiškinimui pailiustruoti H. Frišbyras nepateikė nė vieno pavyzdžio, tad ši reikšmė lieka mįslinga. Minėtame žodyne dar randame tos pačios šaknies veiksmažodį *rosemocken*, reiškiantį ‘spurdėti, trepsėti, sukstis’.

Tiek pavyko aptikti šaltinių apie žaidimą. Be abejo, jų yra ir daugiau, tačiau ši informacija yra pakankama, norint daryti tam tikras išvadas ir apibendrinimus. Dabar rūpi kitas klausimas: ar žaidimas tyrinėtas? Tikimybė didelė, nes pramogos būta populiarios.

Pavyko rasti, kad žaidimą analizavo Rytprūsių tyrinėtojas Vilhelmas Gertė (*Wilhelm Gaerte*). Veikale „Rytprūsičių liaudies tikėjimai ir papročiai“ (*Volks Glaube und Brauchtum Ostpreussens*) žaidimo analizei jis skyrė visą skyrių, pateikdamas daugiau pavyzdžių ir mėgindamas nustatyti žaidimo pavadinimo etimologiją. V. Gertė rėmėsi dviem A. Traichelio (*Treichel*) aprašymais. Pirmame pavyzdyje teigiama, kad būtybė *Rosbock* žinota Oberlande (Varmės-Mozūrijos vaivadija, dab. šiaurės Lenkijos teritorija). Tai sutaptų su E. Lemkės informacija. Paskutinę Naujųjų metų dieną po kiemus vaikščiodavo *Rosbock* – vaikinai, persirengę ožiu – ir „badydavo“. Be to, žmonės tikėjo, kad keletas valandų iki Naujųjų metų mitinė būtybė *Rosbock* yra laisva ir norintieji laimės gali ją gaudyti: kas sugaus *Rosbock*, tas bus laimingas visą gyvenimą. Jai gaudyti dažniausiai ieškodavo apie tai nieko nenutuokiančio sveitimšalio. Padarą reikėjo gaudyti tarp 11 ir 12 valandos nakties tamsioje patalpoje. Žmogų su praskleistu maišu pastatydavo po laiptais, vedančiais į pastogę, iš kur jis būdavo apliejamas šaltu vandeniu. Toks žaidimas žinotas ir Dancige²¹. Panašu, kad persirengėlis *Rosbock* ir žaidime minima analogiško pavadinimo mitinė būtybė yra savarankiški įvaizdžiai. Vokietijoje nuo Kalėdų iki Trijų karalių būta labai mėgstamų persirengėlių vaikštynių. Tarp persirengėlių būdavęs ir „jautis“ – persirengėlis su avies kailiu ir ragais (*Pelzbock*)²². Visai tikėtina, kad mitinė būtybė šį pavadinimą „pasiskolino“ iš persirengėlio dėl panašaus žodžių sąskambio. Šią prielaidą patvirtintų ir tai, kad tokia mitinės būtybės pavadinimo forma pasitaiko rečiau ir pavyzdžiai rasti tik šioje vietovėje.

Antrame A. Traichelio aprašyme teigiama, kad Lietuvos (t. y. Lietuvos provincijos) ir šiaurinės Mozūrijos dalies gyventojai tikėjo mitinio gyvūno *Rosemak* buvimu. A. Traichelis būtybės pavadinimą laikė slaviškos kilmės; jis reiškias *rijiką, naktinį vagį, pabaisą*²³. Ši būtybė pasirodydavusi sutemus ir puldavusi bandą. Užpultajai bandai tais metais nesisekdavę: mirdavęs piemuos, krisdavę gyvuliai. Žodis *Rosemak* tarp vietos gyventojų buvo virtęs keiksmažodžiu²⁴. Beje, pasak autorius, kaimynuose ši būtybė nežinota.

Panašių papročių pėdsakų V. Gertė aptiko ir kai kuriose Vokietijos vietovėse; rytprūsiškiesiems jie artimi tik keliais požymiais – mitinės būtybės gaudymu bei išdaiga, tačiau būtybės įvardijimas skiriasi. Antai Šlėzvingo-Holšteino žemėje panašiai linksmintasi vasario mėnesį, kai pasamdydavo naują šeimyną ir surengdavo *Bunsen* gaudymą (*Bunsenjagen*). Nieko nenujaučiančią auką čia apdrėbdavo arklių ar karvių mėšlu²⁵.

Analizuodamas žaidimo variantus, V. Gertė išskyrė du svarbiausius jo elementus: 1) triukšmingas gaudynes ir 2) išdaigą apliejant vandeniu. Jo nuomone, tai yra du skirtingi papročiai. Triukšmavimą „vaikantis“ mitinę būtybę mokslininkas siejo su derliaus papročiais – tai esąs javų dvasios gąsdinimas. Jis pateikė pavyzdžių, jog tam tikrose vokiečių gyventose vietovėse prieš suvežant javus į svirną jame keldavo didelį triukšmą, kad pabėgtų (antraip duona bus nuodinga) iš praeitų metų derliaus likusi javų dvasia. Be to, V. Gertė padarė išvadą, kad pokštavimas apliejant žmogų vandeniu yra pridėtas vėliau, nes keliuose jo cituojamuose pavyzdžiuose tokio elemento nerandama²⁶. Mėginta paaiškinti ir žodžio *Rosbock* reikšmę. V. Gertės manymu, jis yra germaniškos kilmės ir šifruojamas kaip ‘siautėjantis patinas’²⁷. Tuo tarpu aiškindamas *Rosemock / Rosemak* reikšmę, mokslininkas rėmėsi H. Frišbyro teiginiu apie veiksmažodžio *rosemocken* reikšmę, pasitelkė daugiau pavyzdžių ir žodį susiejo su greito judėjimo, triukšmo reikšme²⁸.

Iš šios analizės galime užfiksuoti kelis pastebėjimus. Žaidimas žinotas tam tikroje Rytprūsių dalyje: Tilžės, Ragainės, Įsruties, Klaipėdos, Karaliaučiaus apskrityse, jis siekė ir labiau į vakarus nutolusias vietas, esančias dabartinės Lenkijos šiaurinėje dalyje. Tai sutampa su K. Jurkšaičio informacija. Labiausiai paplitusi mitinės būtybės vardo forma *Rosemock / Rosemak*, ji kildinama iš vokiečių kalbos ar argumentuojama slaviška kilme. Tuo tarpu forma *Roschbock* yra aiškiai vokiškos kilmės. Žaidimas minėtose vietovėse traktuotas kaip žiemos ciklo papročių sudėtinė dalis, atliekama Naujųjų metų išvakarėse. Koks yra ryšys tarp aptartųjų vokiškų žaidimo pavyzdžių ir lietuviškojo varianto?

„Ražemuko gaudymas“ – skolinys iš vokiečių?

Pirmuose dviejuose skyreliuose aptarę lietuviškojo ir vokiškų žaidimo variantų kontekstą, turėjome pastebėti keletą svarbių dalykų. Lietuviškąjį ir vokiškuosius vienija toks pat mitinės būtybės įvardijimas ir žaidimo forma (triukšmavimas ir žmogaus apliejimas). Galėtume teigti, jog lyginti žaidimų aprašymai yra identiški, tačiau į akis krinta viena svarbi detalė – neatitinka laikas. K. Jurkšaičio užrašytame variante veiksmas vyksta šiltuoju metų laiku, o daugumoje vokiškų variantų minimas konkretus laikas – paskutinė senųjų metų diena, Naujųjų metų išvakarės. Jeigu laikysimės prielaidos, kad lietuvininkai šį žaidimą perėmė iš vokiečių, tai kyla klausimas, kodėl jis žaistas visai kitu laiku. Veikiausiai tam būta objektyvių priežasčių.

Lietuvininkai senųjų ir naujųjų metų sandūrą pažymėdavo įvairiais žaidimais, apeigomis ir būrimais. Visi veiksmai turėjo maginę paskirtį – užtikrinti sėkmę ateintiems metams. Ir ne tik lietuvininkų tradicijoje, daugelyje tautų tikėta panašiai. Dėl to suprantama, kodėl Rytų Prūsijos gyventojai jį žaidė šiuo metu. Deja, peržvelgus etnografinę medžiagą apie lietuvininkų papročius, matyti, jog čia nors ir yra paskutinė senųjų metų dieną atliekamų žaidimų, bet jie susiję su vedybomis. Patyrinésime K. Jurkšaičio aprašymą smulkiau ir sugretinsime su kitais šaltiniais.

K. Jurkšaitis minėjo dvejopą šio žaidimo atlikimo laiką. Pirmiausia, jis žaistas „vasaro atšylant“. Toks pasakymas skamba prieštarai. Paprastai orai atšyla pavasari, keičiantis šaltajam metų laikui į šiltąjį. Ši neatitikimą išspręsti padeda kalbos duomenys. Patikslinę žodžio „vasara“ reikšmes „Lietuvių kalbos žodyne“, randame, kad trečioji jo reikšmė yra ‘pavasaris’²⁹. Ko gero, šis metų laikas ir turėtas omenyje. Tokias prielaidas sustiprintų ir turimi duomenys apie papročius. Žemdirbiškajai kultūrai pavasarinis atšilimas reiškė prasidėsiančius lauko darbus. Šių darbų pradžioje svarbų vaidmenį turėjo veiksmai su vandeniu. Antai XVII a. M. Pretorijus panašiai aprašė *sėjos šventę*. Atėjus pavasariui, prieš einant su jaučiais į laukus ir pradedant orę šeimininkas padarydavo alaus ir pastatydavo jo ašotį ant švariai užtiesto stalo. Pakviestas *maldininkas* atlikdavo tam tikras apeigas, ir šeimynykščiai eidavo prie darbo. Grįžtančius artojus moterys ir kiti laukuose nedirbę namiškiai netikėtai gausiai apipildavo vandeniu. Artojai už tai juos įmesdavo į tvenkinį. Dovanomis išsipirkti nuo maudynių galėdavo tik besilaukianti šeimininkė³⁰. Toks artojo laistymas turėjo užtikrinti darbinių gyvulių sveikatą ir stiprybę, pakankamą lietu būsimum derliui. Laistymąsi galime aptikti ir kituose pavasario ciklo papročiuose. Tarkime, visoje Lietuvoje būta populiaraus papročio šaltu vandeniu aplieti per Sekmines³¹ ar pirmąją išginimo dieną³² gyvulius parginusį piemenį. Tikėta, jog šis magiškas veiks- mas padarys karves pieningesnes, užtektinai bus lietaus ir gerai žels žolė. Beje, labiausiai maginiu vandens poveikiu lietuvininkai tikėjo per Velykas. Žmonės Velykų rytą, dar saulei netekėjus, skubindavosi į upę parsinešti vandens, kuris, kaip tikėta, teikia sveikatos, atjaunina, duoda jėgų³³.

Antra, K. Jurkšaitis rašė, jog žaidimas žaistas „rugių nukirtus“. Vadinas, galime orientuotis, jog pramoga yra rugiapjūtės pabaigtuvių papročių dalis. Laistymasis per rugiapjūtės pabaigtuves buvo labai populiarus. Tuo įsitikintume pažvelgę į etnografinę medžiagą. Štai kaip K. Kapeleris aprašė lietuvininkų rugiapjūtės pabaigtuves XIX a. pabaigoje:

Kad rugius nukirto, tai buvo pabaigtuvės. Tai tas, kuris pirmučiau kirto, turėjo ant dalgio iš namų išneštą vainiką, prie kurio grėbikė naujų rugių varpų buvo pririšus. Taip jie dainuodami parėjo į kiemą. Čia viską padėjo: dalgę, budę ir šliukarę; paskui jie įėjo į butą. Pirmutinis kirtikas su vainiku ir jo grėbikė pirmučiau turėjo įeiti. O už durų gospadinė jau laikė gatavą viedrą vandens ir mažą milžtuvę. Kai abudu tuodu į butą įėjo, tai ji liejo tiesiog tiem dviem į gymį ir bėgo į stubą. O šitas, pagriebęs viedrą su vandeniu, pavijęs gospadinę, tiesiog su visu viedru jai ant galvos užpylė³⁴.

Taigi visus šiuos papročius sieja apeiginis vandens naudojimas. Ši substancija svarbią reikšmę turėjo ne tik šio krašto, bet ir kitų žemdirbiškų tautų papročiuose. Tai – gyvybės, vaisingumo, sotaus gyvenimo, sveikatos garantas. Šiuo aspektu minėti papročiai sutampa su aptariamuoju žaidimu.

Žaidime „Ražemuko gaudymas“ įdomi dar viena detalė – vandens pylimas iš viršaus žemyn ant apačioje stovinčio žmogaus. Pasirinkta veiksmo erdvė nėra atsitiktinė. Akivaizdu, kad vandens liejimas iš aukštai yra lietaus imitacija, galima lietaus iššaukimo apeiga. Tada paaiškėtų ir kodėl keliamas triukšmas „baidant“ ražemuką – taip gali būti vaizduojamas griausmas.

Kitas svarbus žaidimo bruožas – pasirenkamas žmogus, kuris nieko nežino apie šį pokštą. Vokiškuose variantuose minima, jog tam reikalui dažniausiai ieškota svetimšalio. Vis dėlto kiekvienam žaidimui gana keblu jį rasti. Čia galimos kelios interpretacijos. Sakykime, žaidimas žinotas tik siauroje teritorijoje (tai rodo ir aptarta medžiaga), tad atvykėlis iš kaimyninės vietovės puikiai tikdavo „aukos“ vaidmeniui. Be to, nežinoti apie žaidimą galėjo tik tas, kuris iki tol nebuvo dalyvavęs tokiaje pasilinksminime; greičiausiai – dėl amžiaus cenzo, t. y. jaunesnis šeimos narys³⁵. Kaimo bendruomenėje pirmasis darbo atlikimas būdavo labai svarbus ir palydimas tam tikrų veiksmų. Kaip teigia Žilvytis Šaknys, žmonės pažymėdavo pirmąjį merginos audimą, pirmąjį vakaravimą aplydami ją vandeniu³⁶. Kita vertus, panašiai laistytasi per daugelį pirmą kartą tą sezoną atliekamų darbų, todėl laistymasis brandos apeigų funkcijos neatliko³⁷. Taigi ši versija greičiausiai atkrita.

Grįžkime prie svarbiausiojo žaidimo elemento – ražemuko gaudymo. Kas tas ražemukas? K. Jurkšaitis jį apibūdina kaip *balduką*, kuris gyvena ant aukšto. „Lietuvių kalbos žodynas“ žodį „baldukas“ traktuoja kaip *bilduko* sinonimą. Tuo tarpu bilduko pavadinime atsispindi jo funkcijos – tai esanti „dvasia, kuri trankosi, bilda“, arba bildukas sutapatinamas su tam tikra mitine būtybe – „kauku, kipšiuku“³⁸. Galime numanyti, jog ši mitinė figūra buvo sutapatinta su lietuvininkams gerai žinoma būtybe *kauku*, arba *aitvaru*, taip pat kartais keldavusiu triukšmą.

V. Gertės teigimu, vaikoma būtybė yra praėjusių metų derliaus dvasia. Peržvelgus lietuvininkų papročius, galima rasti analogijų. Tikėta, kad javų lauke gyvenanti *Rugių boba* ir juos sauganti. Ji įsivaizduota antropomorfinio arba zoomorfinio pavidalo. Lietuvininkai tikėjo, kad, pjaunant rugius, derliaus dievybė traukiasi į nenupjautą plotą, kol galiausiai pereina į paskutinį pėdą. Paskutiniam pėdai žmonės suteikdavo moters pavidalą ir veždavo per sodžių ant paskutinio rugių vežimo, o namie aplydavo jį vandeniu³⁹. Tačiau apeigų, susijusių su praeitų metų derliaus dvasios išvijimu, deja, nepavyko rasti, tad greičiausiai jos nebuvo praktikuojamos. Tai dar vienas argumentas, kad šis žaidimas yra skolinys.

Išvados

Lyginamoji žaidimo analizė parodė, jog tai veikiausiai yra skolinys iš kitos tautos. Tai patvirtina šie faktai. Pirma, turime tik vieną lietuvišką šio žaidimo aprašymą, tuo tarpu vokiškoje Rytprūsių spaudoje aptikti keli pavyzdžiai. Tarp lietuvininkų žaidimas arba nebuvo populiarus, arba žinotas tik kai kuriose vietovėse. Antra, mitinės būtybės *ražemuko* pavadinimas nėra lietuviškos kilmės, greičiausiai, kaip jau buvo įrodyta, germaniškos. Perspektyvu jį būtų kildinti ir iš slavų kalbų. Trečia, nors žaidimas ir pasiskolintas, bet nėra grynas skolinys, o adaptuotas. Germaniška medžiaga rodo, jog jis žaistas išskirtinai Naujųjų metų išvakarėse, tuo tarpu K. Jurkšaičio užrašytame tekste paminėta, jog pokštauta šiltuoju metų laiku – atšylant orui (t. y. pavasari) arba vasaros pabaigoje (kai nukertami rugiai). Ritualinį laistymąsi randame daugelyje švenčių. Tai visuotinai priimtini veiksmai, nes vanduo traktuojamas kaip

vaisingumą skatinanti substancija. Vadinasi, lietuvininkai žaidimą nesunkiai galėjo priderinti prie savo papročių. Žaidimo pritaikymą lengvino ir lietuvininkų mitinės būtybės atitikmuo – *baldukas*.

Gana sunku įrodyti, ar žaidimo kilmė yra germaniška, ar slaviška, nes turimi duomenys leidžia daryti tik tam tikras prielaidas. Ko gero, čia susipynę įvairūs veiksniai.

¹ Algirdas Matulevičius. Mažoji Lietuva XVIII amžiuje: Lietuvių tautinė padėtis. Vilnius, 1989, p. 6.

² Lietuvininkai: Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje. Paruošė Vacys Milius; vertė Vytautas Jurgutis. Vilnius, 1970.

³ *Matas Pretorijus*. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla, t. 1–2. Vilnius, 1999, 2004.

⁴ Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. 1–2. Vilnius, 2000, 2003.

⁵ “Der redliche Ostpreuße”, “Tilsiter Rundbrief”, “Der Kreis Elchniederung”, “Insterburger Brief”, “Preußland”, “Gumbinner Heimatbrief” ir kiti. Tai tik menka dalis iš šios tematikos leidinių srauto.

⁶ Lietuviškos pasakos įvairios. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas; įvadą parašė Leonardas Sauka, [kn.] 1. Vilnius, 1993.

⁷ L. Sauka, K. Aleksynas. Paaiškinimai. – Lietuviškos pasakos įvairios, [kn.] 1, p. 399.

⁸ Lietuviškos pasakos yvairios. Surinko Jonas Basanavičius, t. 1. Chicago, 1903.

⁹ L. Sauka, K. Aleksynas. Min. veik., p. 399.

¹⁰ Litauische Märchen und Erzählungen. Aus dem Volke gesammelt und in verschiedene Dialekten, vornehmend aber im Galbrasten Dialekt mitgeteilt von C. Jurkschat. Heidelberg, 1898, Nr. 58.

¹¹ “Ein vielfach geübter Scherz in Litauen” (Žr. Litauische Märchen und Erzählungen..., p. 125).

¹² Algirdas Sabaliauskas. Jurkšaitis K. – Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. 1, p. 676–677.

¹³ Vorrede. – Litauische Märchen und Erzählungen, [puslapiai nenumeruoti].

¹⁴ Preussischer Volkskalender. – Neue Preußische Provinzial-Blätter, Bd. VI (40), Nr. 30. Königsberg, 1848.

¹⁵ Ten pat (vertė straipsnio autorė).

¹⁶ *Vilius Pėteraitis*. Mažoji Lietuva ir Tvanksta prabaltų, pralietuvių ir lietuvininkų laikais. Vilnius, 1992, p. 52.

¹⁷ Algirdas Matulevičius. Lietuvos provincija. – Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. 2, p. 637.

¹⁸ *Elizabet Lemke*. Volksthümliches in Ostpreußen, I. Mohrunen, 1884, p. 3.

¹⁹ *Razumukas* iš tikrųjų skamba panašiai kaip ir K. Jurkšaičio užfiksuotas *ražemukas*.

²⁰ *Hermann Frischbier*. Preußisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge, zweiter Band. Berlin, 1883, p. 233.

²¹ *Wilhelm Gaerte*. Volksglaube und Brauchtum Ostpreussens: Beiträge zur vergleichenden Volkskunde. Würzburg, 1956, p. 22; V. Gertės pirminis šaltinis: *A. Treichel*. Das Rosbockjagen, ein Sylvesterbrauch im Oberland. – Am Urquell, 1893, Nr. 4, p. 110.

²² Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Зимние праздники. Москва, 1973, p. 154.

²³ Čia turbūt turimas galvoje lenkiškas žodis *smok* ‘slibinas’. Galime palyginti ir su lietuvių pasakų mitine būtybe *smaku*. „Lietuvių kalbos žodyne“ žodis „smakas“ aiškinamas kaip slavizmas ir siejamas su rįjimu: trečia ir ketvirta žodžio reikšmės yra ‘gobšuoelis’ ir ‘smaližius’. Be to, esama posakių, nusaikančių godumą, pavyzdžiui: *Ēda kaip smakas* LKŽ XIII 94.

²⁴ *Wilhelm Gaerte*. Min. veik.; V. Gertės pirminis šaltinis: *Der Urquell*, 1897, Nr. 1, p. 316.

²⁵ Ten pat, p. 23–24.

²⁶ Ten pat, p. 24.

²⁷ Ten pat, p. 25.

²⁸ Ten pat, p. 26. Vis dėlto V. Gertė neatsižvelgė į tai, kad vietovėse, kur užfiksuotas žaidimas, nemažai gyveno lenkų (mozūrų), todėl tikrai būta ir jų įtakos. Antrasis žodžio *ražemukas* (*Rosemock / Rosemak*) dėmuo (*mock / mak*) gali būti giminingas slaviškam žodžiui *mokry* (lenk.), *мокрый* (rus.) ‘šlapias’. Verta atkreipti dėmesį ir į lietuviškus žodžius *mokas* ‘tirštas purvas’, *mokė* ‘didelis purvynas’ (LKŽ VIII 313) – tai irgi sąsajos su drėgme.

²⁹ LKŽ XVIII 367. Beje, žodyne cituota Adalberto Becenbergerio (*Adalbert Bezenberg*) informacija; jis rėmėsi kaip tik Mažosios Lietuvos gyventojų kalbiniais duomenimis.

³⁰ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Sudarė Norbertas Vėlius, t. 3: XVII amžius. Vilnius, 2003, p. 288.

³¹ *Jonas Balys*. Lietuvių kalendorinės šventės. Vilnius, 1993, p. 327.

³² *Balys Buračas*. Gyvulių išgynimo apeigos. – *Gimtasai kraštas*, 1932, Nr. 2, p. 102.

³³ *Jonas Jurgis Gocentas*. Lietuvininkų šventės: Žemaičių paprūsė, Gardamas (dab. Šilutės raj.) XX a. I dešimtmėtis. – Lietuvininkų žodis. Kaunas, 1995, p. 704–705.

³⁴ *Karlas Kapeleris*. Kaip senieji lietuvininkai gyveno. – Lietuvininkai, p. 378.

³⁵ Čia galime prisiminti motinų išdaigą, kai jos siųsdavo dukteris pas kaimynus parnešti žiočių (t. y. metmenų tarpo, kuriuo leidžiama šaudyklė). Kaimynai, išgirdę prašymą, supratingai palinksėdavo ir į maišą pridėdavo sunkių, niekam nereikalingų daiktų. Merginoms su nešuliu grįžus namo, visi leipdavo juokais iš pavykusio pokšto.

³⁶ *Žilvytis Bernardas Šaknys*. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje: XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje. Vilnius, 1996, p. 58.

³⁷ Ten pat.

³⁸ LKŽ I 817–818.

³⁹ *Pranė Dundulienė*. Lietuvių etnologija. Vilnius, 1991, p. 304–305.

SOME REMARKS REGARDING A GAME “HUNTING RAŽEMUKAS”

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Summary

The subject of the article is the only known description of a game called “Hunting *Ražemukas*”. The purpose is to find out whether this game is an authentic prank devised by the Lithuanian inhabitants of the Lithuania Minor, or whether it is a loan from other national traditions.

This game was recorded in the end of the 19th century, most probably in the locality of Galbrasčiai, by Kristupas Jurkšaitis, a cultural figure of the Lithuania Minor, and published in *Litauische Märchen und Erzählungen* (1898). The game is described as follows: some person completely unaware of the game was handed a sack, told to stand by the staircase leading to the loft and to wait for *ražemukas*, which was going to be chased to the opening and had to be caught into the sack. The other people would make an enormous noise upstairs, allegedly chasing *ražemukas*, and then pour a bucketful of water down onto the person waiting below. Jonas Basanavičius reprinted the description of this game in 1903 in his folklore collection *Lietuviškos pasakos yvairios* (‘Various Lithuanian Folktales’). No more information regarding this game could be found in Lithuanian press, which is also an indication of the game possibly being a borrowing.

Considering the rapid processes of assimilation taking place in the end of the 19th century in Lithuania Minor, and resulting in Lithuanians being exposed to strong German cultural influences, the analogues of this game were primarily sought in the German press. The earliest recording of the game was a description of the so-called *Rosemockjagen* from the middle of the 19th century, found in the *Neue Preußische Provinzial-Blätter* (1848). The periodical also contained a remark of the game being known in Semba and Lithuania provinces. E. Lemke described the game in her book *Volksthümliches in Ostpreußen* (1884). This author repeated similar information, only mentioning a different name for the mythical being, i.e. *Roschbock*. The researcher interpreted this denomination as ‘a roebuck’. Meanwhile folklorist and author of lexicons from Eastern Prussia, Hermann Frischbier mentioned a name *Rosemock* in his “Vocabulary of the Prussian Language”, presenting three meanings of this word: 1) an invented ghost, a spook; 2) a restless person; 3) a devourer, monster.

An East Prussian researcher Wilhelm Gaerte analyzed this game, devoting a whole chapter from his book *Volksglaube und Brauchtum Ostpreussens* to its interpretation. He also presented several more examples, trying to trace back the etymology for the name of this game. W. Gaerte interpreted the word *Rosemock* as ‘a rampageous buck’.

The Lithuanian variant shares with its German counterparts the same name for the mythical being and the form of the game (making noise and douching someone with water), but the time of the game does not coincide. In the German descriptions, the time for its performance is indicated as the New Year's Eve, while in the Lithuanian one mentioning is made of the game being played in spring, when the weather gets warmer, or after harvesting the rye. It is noteworthy, though, that at the same time Lithuanians used to perform magical actions aimed at ensuring good harvest. Dousing each other with water imitating the rain was among such actions. This could be regarded as an indication of the Lithuanians probably borrowing this game from the Germans and identifying it with other rites familiar to them. Nevertheless, it is still too early to regard this game as a purely German one, because some data, like etymology of the name for the mythical being and popularity of the game in the territories inhabited by Polish (Mazowian) people indicate its possibly Slavic origins.

Gauta 2006-04-21